

ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПЕРЕКЛАД СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

1 Граматична форма й синтаксична конструкція

У практиці перекладу граматичні трансформації, як правило, сполучуються з лексичними. У багатьох випадках змінення конструкції речення спричиняється лексичними, а не граматичними причинами. Оскільки комунікативне навантаження речення потребує ретельного вибору слів, аби мати точне відображення в перекладі, рішення перекладацького завдання залежить від вдалого вибору *форми* слова, його граматичної категорії. Отже, з практичної точки зору є доцільним розглядати граматичні трансформації окремо, абстрагуючись від лексичного наповнення конструкцій.

Граматичні відповідники між мовами різних систем у переважній більшості випадків можуть бути тільки функціональними. Але навіть коли знайдено оптимальну структуру речення у перекладі з урахуванням усіх факторів, виникає важливе питання про вибір найкращого порядку слів. При перекладі це переважно стилістична проблема, яка потребує розгляду в літературознавчому плані.

Кваліфікований переклад починається зі стадії, коли іншомовне речення вже осмислене перекладачем, а отже, його граматичну структуру розкрито. Під впливом різних факторів перекладач має звертатися до граматичних трансформацій, найважливіші з яких полягають у повній або частковій реконструкції речення, у заміні частин мови і членів речення у перекладі. Нерідко трансформація необхідна навіть при існуванні в рос./укр. мовах аналогічної структури.

Граматичну форму і синтаксичну конструкцію не можна уявити в процесі перекладу як щось самостійне, у відриві від їх лексичного наповнення. Однак, розмаїття граматичних засобів уможливорює їх використання для виділення й посилення певних моментів висловлювання. Це здійснюється не тільки емпатичною побудовою речення, але й вибором конструкції певного типу, яка створює найкращі умови для найрельєфнішого вираження думки.

Функціональний принцип передання синтаксичних конструкцій у перекладі ґрунтується на визначній ролі функції речення в семантичному й експресивно-стилістичному відношенні, тому що не форма, а функція робить реченням сполучення слів. Формою і типом речень європейські мови схожі, тому загалом переклад не викликає серйозних труднощів для кваліфікованого й досвідченого перекладача.

2 **Граматичні трансформації** полягають у перебудові структури речення в процесі перекладу згідно з нормами мови перекладу. Трансформація може бути повною або частковою залежно від того, чи змінюється структура речення повністю або частково. Зазвичай, коли змінюються головні члени речення, відбувається повна трансформація, якщо ж замінюються лише другорядні – часткова. Окрім заміни членів речення можуть замінюватися і частини мови. Частіше за все це відбувається одночасно.

Важливо враховувати всі фактори, які можуть впливати на застосування граматичних трансформацій, а саме:

- 1) синтаксичну функцію речення;
- 2) його лексичне наповнення;
- 3) його смислової структуру;
- 4) контекст (оточення) речення;
- 5) його експресивно-стилістичну функцію.

Граматичні трансформації, що стосуються синтаксичної структури речення, можуть змінювати підмет і присудок:

Long habit has made it more comfortable for me to speak through the creatures of my invention. – Через тривалу навичку мені зручніше висловлюватися за допомогою вигаданих персонажів.

Граматичної трансформації може також потребувати контекстуальне оточення. Найчастіше це спостерігається при перекладі англійських періодів, або ряду речень, що починаються з одного й того самого особового займенника. Стилiстична норма рiдної мови цього не припускає.

He sat now by the stream watching the clear water flowing between the rocks... He crossed the stream... He knelt by the stream & pushing his automatic pistol around his belt... he lowered himself with a hand on each of two boulders & drank from the stream. (E. Hemingway. For whom the Bell Tolls).

Третє речення в перекладі цього фрагменту перебудовано: *Він сидів біля струмка, дивлячись, як прозорі струмочки збігають проміж каміння. Потім він звівся на коліна, пересунув револьвер, що висів на поясі, на спину, пригнувся, спираючись руками на камені, і напився зі струмка.*

Майже найрозповсюдженішим прийомом граматичних трансформацій слід вважати заміну іменників дієсловами, що пов'язане з багатством і гнучкістю дієслівної системи рідної мови. Заміна іменника дієсловом може спричинятися, по-перше, відсутністю іменника в рідній мові, по-друге, необхідністю змінити будову речення згідно з нормами мови перекладу. Так само в процесі перекладу прикметники можна замінювати іменниками, дієсловами й прислівниками. Такі ж зміни можна здійснювати з дієприслівником II в атрибутивній функції.

Можна було б також навести численні приклади номінативної побудови газетних заголовків, які здатні увести в оману читача, який не спромігся прочитати статтю: *Vatican Protest* зовсім не означає *протест Ватикану*, а навпаки: *протест проти призначення посла США у Ватикан*.

Не слід забувати, що англійські номінативні конструкції потребують особливої точності й прозорості. Отто Есперсен наводить приклад двозначності англійської номінативної конструкції, цитуючи Ходжсона:

An attorney, not celebrated for his probity, was robbed one night on his way from Wicklow to Dublin. His father, meeting Baron O'Grady the next day, said: „My lord, have you heard of my son's robbery?” „No, indeed”, replied the Baron, „pray, whom did he rob?” – Адвоката, що не відрізнявся особливою чесністю, однієї ночі пограбували, коли він їхав з Віклоу в Дублін. Наступного дня його батько, зустрівшись з бароном О'Греді, спитав його: „Ви чули, мілорде, про пограбування мого сина?” „Ні, не чув”, відповів барон. – „А кого він пограбував?”

Англійське словосполучення *my son's robbery* може мати 2 функції: суб'єкта й об'єкта, залежно від контексту та обстановки. До того ж, репутація адвоката давала барону підстави запідозрити його в тому, що грабіжником був він сам.

3 Амбівалентність синтаксичних конструкцій

У ході історичного розвитку деякі синтаксичні структури англійської мови набули подвійної функції, причому нерідко ці функції прямо протилежні одна одній, тобто амбівалентні. Їхнє значення розкривається у контексті, але не завжди й легко встановити, у якій з цих функцій використана дана структура. Вірогідною є, наприклад, можливість помилитися, розкриваючи модальне й немодальне значення сполучення «дієслово to be + інфінітив»: *He was the first to speak* – *Він мусив виступати першим* чи *Він виступав першим*. Така синтаксична амбівалентність породжується тенденцією англ. мови до економії мовних засобів, особливо в живому мовленні, якому не заважає деяка неточність, бо вона легко з'ясовується у спілкуванні.

Інша справа – це писемне мовлення. Наявність амбівалентних абсолютних зворотів у документальних текстах викликає серйозні й цілком ґрунтовні заперечення, бо різночитання у документах призводять до хибного перекладу. Можна для ілюстрації розпливчатості англійського синтаксису навести анекдотичну фразу Отто Есперсена: *He swore the day he was born*, яку з однаковим правом можна перекласти як *Він прокляв той день, коли народився* і як *Він вилаявся у той день, коли народився*.

Так само інфінітивний зворот може мати як цільову, так і приєднувальну функції, тобто значення результату: *He went to the USA never to return* – *Він поїхав до Сполучених Штатів, щоб залишитися там назавжди* або *Він поїхав до Сполучених Штатів і залишився там назавжди*. Добре, якщо у подальшому викладенні ця недомовленість уточнюється.

У синтаксисі **однорідних членів** також присутні риси амбівалентності. В англійських реченнях з однорідними членами є такі, в яких при однорідних присудках є тільки один формальний підмет, чи один додаток, коли насправді маються на увазі декілька діячів або об'єктів дії.

У нарисі «Колумб не був першовідкривачем Америки» Дейл Карнегі так описує труднощі, з якими Колумб зіткнувся, намагаючись зібрати екіпаж для далекої подорожі: *Everyone was afraid to go. So he went to the waterfront & boldly seized some sailors & forced them to go. He begged & bribed & threatened others.* (D. Carnegie. Little-Known Facts about Well-Known People).

Тут тільки попередній і наступний контекст допомагає зрозуміти, що «упрошував, підкупав і залякував» Колумб не одних і тих самих, а різних людей. І тоді перекладений фрагмент буде таким: *Усіх утримував страх. Тоді він відправився до порту і ледве не силоміць увів із собою декілька матросів. Одних він завербував умовляннями, інших – улещенням, третіх – погрозами.*

Відсутність диференціації підметів або додатків при однорідних присудках може легко увести в оману необачливого перекладача.

Особливо «підступною» конструкцією англійського синтаксису слід визнати так званий **порівняльний зворот** з формальним значенням рівності, коли перекладач приймає його формальну структуру порівняння буквально. Між тим, компаративні конструкції існують на двох різних мовних рівнях: **синтаксичному й фразеологічному**.

Ще за часів В. Шекспіра існували фразеологічні звороти типу: «*as прикметник + as + any, anything, anywhere*», такі, наприклад, як *as bold as brass, as cool as a cucumber, Like nothing on earth, as old boots, so pleasant as anything* тощо. Такі звороти, як це визнано багатьма лінгвістами, мають функцію фразеологічного інтенсифікатора, інакше – посилювача.

Компаративна конструкція у функції фразеологічного інтенсифікатора часто виражає абсолютне або відносне перевершення. Коли перекладач не бере цього до уваги, переклад може набути абсурду, що нерідко траплялося у перекладацькій практиці. Наприклад, в одному з перекладів роману Т. Драйзера «Дженні Герхардт» було викривлено смисл компаративної конструкції: *The Senator knew common & criminal law, perhaps, as well as any citizen of his state* – *Сенатор знав загальне й карне право, мабуть не гірше за будь-якого громадянина його штату*. Насправді, поза усіма сумнівами, сенатор, до того ж юрист за освітою, знав право краще за будь-якого громадянина свого штату. З іншого боку, абсурдно навіть припустити, що кримінальне право, що ґрунтується на судових процесах, так добре відомо пересічному громадянину Америки.

4 Залежність перекладу компаративної конструкції від жанру матеріалу, що перекладається

Зіставлення численних прикладів використання конструкції, що розглядається, показало, що як інтенсифікатор вона є перемінною величиною, яка часто залежить від жанру твору. В художньому тексті, завдяки виразності використаних засобів, зворот набуває додаткової експресивності, яка має знайти своє відображення у перекладі. Навпаки, у перекладі газетно-інформаційного, документального, а також науково-технічного текстів не буде додаткового експресивного елемента, який потребував би передачі, окрім тих випадків, коли емпатичність висловлювання підкреслюється додатковими засобами. Наприклад, у монографії Х'ю Сіді, президенту Кенеді, пишеться: *In his hand was a copy of the speech he would give to the U.S. & the world. It was, perhaps, as tough as any president has ever had to give in peace time.* Навіть не знаючи змісту попередніх речень, з вузького контексту двох наведених фраз можна заключити, що автор підкреслює надзвичайну важливість промови Кенеді. Таким «вказуючим мінімумом» тут є прислівник *ever*. *У нього в руці був текст промови, з якою він звернувся до американського народу і народів усього світу. Мабуть, це була найрішучіша заява, з якою колись звертався будь-який президент США у мирний час.*

У тій самій книзі Сіді зустрічається приклад «проміжного» застосування конструкції, яку краще передати літотою. Літота – це стилістична фігура навмисного пом'якшення виразу шляхом заміни слова протилежним, але негативним за значенням: «непогано» замість «добре», «не заперечую» замість «погоджуюсь» і таке інше: *He may grant an interview while he swims, & the number of sun-lighted conferences on his patio or on one of his boats are so many, they have gone uncalculated. Yet they have been as vital as any other conferences.* – *Він дає інтерв'ю у басейні, а кількість конференцій та нарад, проведених ним під відкритим небом, на веранді Білого дому*

чи на одній з його яхт, така велика, що вже втрачено й рахунок. Однак, вони мають не менше значення, ніж інші.

Ще один різновид літоти може бути визначений як літота-гіпербола – стилістична фігура явного і навмисного применшення, приниження й зневажання, яка має на меті посилити виразність. По суті – це різновид гіперболи. Літота-гіпербола завжди передає тільки функцію фразеологічного інтенсифікатора.

Вибір способу перекладу залежить від екстралінгвістичного контексту. Адже далеко не одне й те саме: найвищий ступінь якості чи літота, де сила виразності полягає, передусім, у тому, що це свідоме применшення зрозуміле учасникам комунікації.

У передмові до збірника «коротких оповідань» про Едгара По говориться таке:

Poet, literary critic & short-story writer he as much as any other writer, deserves the name of the father of the modern short story. Оскільки це сказано про По, не підлягає сумніву, що в США ніхто інший, як він є справжнім засновником жанру «короткого оповідання»: Поет, редактор, літературний критик, Е. По більше, ніж будь-хто з письменників заслуговує на визнання його як творця нового жанру короткого оповідання. Тільки знання історії американської літератури дає нам право обрати найвищий ступінь у перекладі цього інтенсифікатора і відкинути літоту.

А ось у перекладі публіцистичного тексту гіпербола не пасує. Те саме слід зазначити і відносно перекладу історичного й узагалі наукового матеріалу, в якому стриманий тон викладення не припускає натиску в перекладі. Наприклад, у Гровера Клівленда, що він займав посаду президента США, читаємо: *The Monroe Doctrine cannot become obsolete while our Republic endures... It's importance has been as great as that of any principle in America.* – Доктрина Монро не застаріє, доки існуватиме наша держава... Вона все ще лишається одним із найважливіших принципів нашої політики.

5 Переклад абсолютних конструкцій

Функціональний принцип передання граматичних форм синтаксичних конструкцій з особливою наочністю проявляється при перекладі абсолютних конструкцій як структур, які не мають постійного формального відповідника. Під **абсолютною конструкцією** (далі АК) розуміється абсолютний зворот разом із головним складом речення. Власне з головним, бо АК є простим реченням з другорядним поширеним членом з неповною предикацією. Тільки конструкція в цілому, а не абсолютний зворот окремо, може бути предметом розгляду і встановлення певних закономірностей з точки зору перекладу.

Специфічну смислову функцію АК будь-якого різновиду можна визначити як сполученість, взаємозв'язок і взаємообумовленість різносуб'єктних дій або станів. Хоча й прийнято вважати, що абсолютний зворот не має формального граматичного зв'язку з головним складом речення, але має логічну співвіднесеність з одним з головних членів головного складу або зі змістом головного складу в цілому.

Ступінь сполученості дій або станів в АК різних категорій може бути різною, але крім семантичного зв'язку між зворотом і головним складом ніякими іншими показниками не позначений. Проте, більший чи менший ступінь сполученості повинен враховуватися при виборі синтаксичних засобів при перекладі. Насамперед, це відноситься до вибору між сурядним або самостійним реченнями для передачі абсолютного звороту. Характер смислового зв'язку звороту з головним складом може бути вельми різноманітним. Крім заміни підрядних речень різних категорій, за виключенням порівняльного, абсолютний зворот може мати пояснювальне й сполучне значення, тобто мати додаткову інформацію, яка не поступається за ступенем важливості інформації, що міститься в головному складі речення. Особливістю АК є те, що характер смислового зв'язку звороту з головним складом речення залишається нерозкритим. Не менш важливим є те, що ця конструкція здатна передавати одночасно сполучення двох смислових функцій: часової та причинно-наслідкової, часової й умовної, часової й допустової і т.д. Ось характерний приклад:

At midnight, no reply having been received, the two countries entered upon a formal state of war. (A. Morton) У перекладі цього речення однаково можливо було б розкриття часового й причинно-наслідкового смислу зв'язків: *Після того як опівночі ніякої відповіді не надійшло...* або *Оскільки опівночі ніякої...* Але саме специфіка АК диктує відмову від уточнення смислового зв'язку: бо автор мав повну можливість, якби забажав, обрати іншу синтаксичну конструкцію.

Ось чому даний приклад і подібні йому слід перекладати сурядним реченням: *Опівночі відповіді (від Німеччини) не надійшло, і сторони вступили у формальний стан війни.*

Оскільки абсолютний зворот не має формального зв'язку з певним членом головного складу, а може за смыслом співвідноситися або зі змістом у цілому, можливі випадки, коли АК дає підстави для кривотлумачення. Статути Ліги Націй і ООН містять абсолютний зворот майже ідентичного лексичного складу. В обох випадках статті в англійській редакції викликають непорозуміння, оскільки суб'єкт дії не визначений. Тільки французька й російська редакції виключають можливість міжнародних суперечок.

The members of the League agree that the manufacture by private enterprise of munitions & implements of war is open to grave objection. The Council shall advise how the evil effects attendant upon such manufacture can be prevented, due regard being had to the necessities of those members of the League which are not able to manufacture the munitions & implements of war necessary for their safety (Charter of the League of Nations, Ch.8, §5).

З англійського тексту цієї статті незрозуміло, хто має враховувати потреби членів Ліги Націй, тоді як у російській редакції це визначено цілком точно: *беручи до уваги те, що приватне виробництво спорядження й військового матеріалу викликає серйозні заперечення, члени Ліги доручають Раді дати заключення про заходи, здатні усунути його згубні наслідки, враховуючи потреби тих членів Ліги, які не в змозі заготовляти спорядження й військовий матеріал, необхідні для їхньої безпеки.*

Якби український текст статті був формально точним перекладом з англійської, де АК з пасивним дієприкметником не містить вказівки на виконавця дії, то треба було б ужити пасивну конструкцію, і тоді не було б зрозумілим, до якого суб'єкта віднесена дія: *причому мають бути враховані потреби членів Ліги, які не в змозі виготовляти зброю.*

Найважливішим критерієм для розмежування різних типів АК, з точки зору перекладача, є логіко-семантична структура АК, яка не враховується граматистами. Залежно від єдності чи роздільності носія (носіїв) сполучених дій можна виділити 2 групи: логічно односуб'єктні й логічно різносуб'єктні АК.

Різносуб'єктними в логічному відношенні є конструкції, в яких суб'єкт абсолютного звороту означає особу, яка не є носієм дії, виконуваної суб'єктом головного складу речення. Останнім може бути і якась обставина, предмет або сила природи. Часто можна зустріти різносуб'єктну АК із суб'єктом звороту, вираженим формальним підметом *it (being), there (being): Berlin, Sept. 25 (1940). I used to eat a couple of nights a week at the Ausland club, it being conveniently located for me...* (W. Shirer). – Берлін, 25 вересня (1940 р.) *Десь двічі на тиждень я вечеряв у «Аусланд» клубі, до котрого мені було як рукою подати.*

6. Експресивна функція абсолютних конструкцій ґрунтується на граматичній специфіці цих конструкцій, на контрастному протиставленні абсолютного звороту головному складу речення. АК, як і будь-яка синтаксична структура, не може мати самостійної експресивної функції, вона лише підтримує певний ступінь експресії, яка виражається лексично.

АК *суб'єктно-дієприкметникового типу* використовуються для посилення чотирьох різних видів експресивної функції:

- 1) спокійного, неупередженого, розміркованого розповідання або міркування;
- 2) іронії чи навіть комічного ефекту;
- 3) динаміки дії;
- 4) уточнення деталей обстановки дії.

„Раціоналістична” функція пов'язана з первинним уживанням в офіційно-діловому стилі, документах законодавчого, адміністративного й судово-юрисдикційного характеру: *Her husband presently followed her, & there being no other company we went to dinner* (H. James). – Далі з'явився чоловік, і, оскільки я був єдиним гостем, ми сіли за стіл.

Будучи перенесеною в інший контекст, іншу ситуацію, та сама формула АК може фігурувати як засіб іронічної експресії:

«*Jane suits me, do I suit her?*» – «*To the finest fibre of my nature, Sir.*» – «*The case being so, we have nothing in the world to wait for; we must be married instantly.*» (Ch. Brontë. Jane Eyre) – «Я кохаю Джен, та чи кохає вона мене?» – «Усією душею, сер.» – «Якщо це так, то нам нема чого далі чекати, нам треба негайно повінчатися.»

Слід урахувати, що переходу від одного виду експресивності до другого, протилежного, тобто від розміркованого (розсудливого) до іронічного, сприяють у даному випадку три чинники: пряме мовлення, кульмінаційна ситуація роману і підкреслено суха манера Рочестера, відображена в його мовленевій характеристиці.

Використання АК в експресивній функції завжди спирається на виражену лексично експресію, будь то іронічна, динамічна чи ще якась:

However, they booked twelve people inside & the luggage (including such trifles as a large rocking-chair & a good-sized dining-table) being at length made fast upon the roof, we started off in great state.

Перекладачка відчула підкреслену іронію цієї сцени й посилила її лексичними засобами: *Як би то не було, до карети запхали дванадцять пасажирів, і коли багаж (включаючи такі дрібниці як величезна гойдалка і солідних розмірів обідній стіл), був, нарешті, прив'язаний на даху, ми урочисто рушили в дорогу.* “Запхали 12 пасажирів” – типовий приклад використання прийому експресивної конкретизації.

Набагато частіше експресивна функція динамічного оповідання передається односуб'єктною АК, ніж різносуб'єктними. Тут її основна експресивна функція – прискорення темпу розповідання.

Використовується АК так само і в так званій «деталізуючій» функції, уточнюючи деталі оточення, подробиці зовнішнього порядку: позу, манери, одяг, деталі зовнішності, але, як правило, не постійні ознаки, а дійсні лише на час виконання дії, вираженої предикатом: *He came into the room, his face red of shame.* – *Він увійшов до кімнати, червоніючи від сорому.*

Експресивні властивості АК не завжди підлягають чіткому розмежуванню. Вони можуть переплітатися у межах однієї категорії, наприклад, «раціоналістична» функція з іронічною, динамічна з деталізуючою і т.д.